DOI: 10.5281/zenodo.20268223
Originalan naučni rad
Primljen: 27. februara 2026. Prihvaćen: 4. maja 2026.

Rade M. Pantić

O PROBLEMATICI POLITIČKE ARTIKULACIJE DRUŠTVENIH POKRETA I PARTIJA U KONTEKSTU SAVREMENOG STUDENTSKOG POKRETA U SRBIJI

SAŽETAK
Tekst pokušava da kontradikcije i dileme sa kojima se danas suočava studentski pokret u Srbiji smesti unutar svetskosistemskih procesa dužeg trajanja. Zbog toga polazimo od debata na levici koje su pokrenute krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka, koncentrisanim na krizu saradnje između društvenih pokreta i levih političkih partija, kao i na promene u režimu akumulacije kapitala na svetskom nivou, koje su uzrokovale transformaciju kejnzijanske države blagostanja u autoritarnu neoliberalnu državu. Novi oblik kapitalističke države karakterišu sužavanje nadležnosti parlamenta, promenjena funkcija političkih partija i depolitizacija društvenih odnosa pod diktatom tehnokratskih ideologija neoliberalizma, paralelno sa njihovom juridizacijom i kulturizacijom. U nastavku teksta posvećuje se pažnja specifičnostima koje nova forma i funkcija kapitalističke države dobija na periferiji kapitalističkog svetskog sistema. Na primeru postsocijalističke Srbije tekst pokušava da pokaže promene vladajućih ideoloških paradigmi kao oblike adaptacije zavisne države na kretanja akumulacije kapitala na svetskom nivou. U zaključku se vraćamo na studentski pokret u Srbiji i ukazujemo na nužnost izgradnje autonomne ideologije pokreta i adresiranja pitanja zavisnog razvoja na periferiji bez kojih su nemoguće temeljne društvene promene. Inspirisani teorijom Nikosa Pulancasa, predlažemo strategiju političke artikulacije procesa zasnovanih na direktnoj demokratiji u društvenoj bazi sa onim predstavničke demokratije unutar države u cilju demokratske transformacije i prevazilaženja forme i funkcije kapitalističke države.

KLJUČNE REČI
studentski pokret, Srbija, Nikos Pulancas, autoritarni etatizam, neoliberalizam, periferija, politička artikulacija

Uvod

Studentski pokret u Srbiji, nastao nakon tragedije uzrokovane padom nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu prvog novembra 2024. godine, stekao je za kratko vreme ogroman broj pristalica i proširio se u masovne proteste kojima su pristupile mnoge druge organizacije građana.

Rade M. Pantić, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd: rade.pantic@fmk.edu.rs

CC BY NC ND

Pokret se od početka ogradio od opozicionih političkih partija i nevladinih organizacija, gradeći alternativni oblik političke organizacije kroz direktnu demokratiju, odbijajući da u prvi plan ističe lidere putem rotiranja predstavnika u medijima i koncentrišući se na cilj ispunjenja zahteva koji su upućeni vlastima. Studenti su uspeli da blokadama zgrada fakulteta i plenumskim načinom odlučivanja stvore masovan pokret, dobro organizovan i koordinisan, koji je dugim marševima i organizovanjem protesta i u najperifernijim gradovima Srbije stekao veliku popularnost i nametnuo se kao glavni politički izazov vladajućoj Srpskoj naprednoj stranci.

U radu ćemo pokušati da kontradikcijama koje se ispoljavaju u delovanju ovog pokreta nađemo njihov izvor u istorijskim kretanjima dužeg trajanja, kako bismo izbegli parohijalnost interpretacija koje svode analizu na jedinstven i lokalni slučaj, izolovan od svetskosistemskih procesa. Naime, studentski pokret u Srbiji za sebe je tvrdio da je apolitičan, a upustio se u alternativne metode organizacije naroda koje su od njega napravile najvažnijeg opozicionog političkog aktera u zemlji. Studentski plenumi su u suštini nelegalne institucije studentskog organizovanja (zvanične su studentski parlamenti), pa ipak su studenti u svojim zahtevima istakli upravo one koji su legalne prirodne. Studenti ističu da se bore za sistemske promene, a istovremeno zahtevaju da postojeće zvanične institucije države rade svoj posao, dok sami nisu uspeli da sopstvene zahteve izraze kroz studentske parlamente. Oni traže da se na čelu institucija nađu oni koji su stručni za obavljanje tih poslova, a prizivanje vladavine eksperata stoji u kontrastu sa direktnim demokratskim načinom organizovanja pokreta i strategijom da se plenumski način odlučivanja prenese i na druge društvene nivoe, lokalne zajednice i radna mesta. Konačno, nakon što studentski pokret nije uspeo da protestima i blokadama dođe do ispunjenja svojih zahteva, bio je prinuđen da promeni taktiku i napravi „izborni zaokret", najavljujući sastavljanje „studentske liste", na kojoj će se naći odabrani, moralno neupitni, apolitični stručnjaci, koja će se takmičiti na parlamentarnim izborima. Ovaj zaokret je tako u prvi plan izbacio problem političke artikulacije studentskog pokreta: artikulacije logike delovanja pokreta zasnovanog na principima direktne demokratije sa praksama predstavničke demokratije višepartijskog političkog sistema.

Kako ćemo videti, ova maršruta društvenih pokreta, od „politike odbijanja", koja se manifestuje u ograđivanju od zvaničnih političkih organizacija i institucija, do „izbornog zaokreta" i prihvatanja nužnosti učestvovanja u njima, jeste posledica strukturnog problem sa kojim su se pokreti susreli još sedamdesetih godina prošlog veka. Zato ćemo se, kako bismo upravo istakli strukturno poreklo kontradikcija i nedoumica sa kojima se danas sreće studentski pokret u Srbiji, na početku teksta vratiti debatama

na levici s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina prošlog veka. Italijanska komunistkinja Rosana Rosanda (Rossana Rossanda) tada je primetila „krizu dijalektike između društvenih pokreta i političkih partija", što nam omogućava da raskid društvenih pokreta sa levim političkim partijama vidimo kao problem, a ne navodno puko oslobođenje pokreta od restriktivnog diktata političkih partija, kako su tvrdile tada preovlađujuće interpretacije tzv. novih društvenih pokreta. Širu elaboraciju problematike ovog raskida pružio je Nikos Pulancas (*Nicos Poulantzas*), čiji koncept autoritarnog etatizma predstavlja teorijsku srž ovog teksta. Pulancas nam, naime, omogućava da sistemske promene u procesima akumulacije kapitala na svetskom nivou tokom krize sedamdesetih godina, povežemo sa restrukturacijom kapitalističkih država, koja je vodila ka slabljenju parlamentarne demokratije, jačanjem uloge izvršne vlasti i administracije u odnosu na parlament i političke partije, i ka posledičnom udaljavanju političkih partija od narodnih masa. Novu formu kapitalističke države Pulancas stoga naziva autoritarnim etatizmom, koji odlikuje uspon vladajućih državnih partija, duboko sraslih sa državnom birokratijom, kao i dominacija tehnokratskih ideologija. Kao posledica ovih procesa, došlo je do autonomizacije delovanja društvenih pokreta u odnosu na leve političke partije, koje su asimilovane u mehanizme novog etatizma, pa će nam, u nastavku teksta, Pulancasov predlog strategije demokratskog prelaska u socijalizam putem političke artikulacije delovanja društvenih pokreta i političkih partija, poslužiti kao putokaz u interpretaciji neuspeha pokreta i levih partija da spreče neoliberalnu kontrarevoluciju kapitala, napad na institucije socijalne države blagostanja i povećanje stope eksploatacije radnog naroda.

Kako bismo pokušali da nadogradimo Pulancasovu analizu iz sedamdesetih godina u odnosu na savremene svetskosistemske procese, da istaknemo nove načine političke kooptacije levih pokreta i partija, kao i nove ideološke mehanizme integracije u procese akumulacije kapitala na svetskom nivou, u nastavku teksta uvodimo koncept autoritarnog neoliberalizma i analizu savremene dekadencije parlamentarne demokratije, komparativnog politikologa Pitera Mera (*Peter Mair*). Pažnju ćemo zatim posvetiti specifičnim odlikama političke sfere u perifernim državama kapitalističkog sistema, kakva je savremena Srbija, kako bismo, kao korektiv interpretacijama koje problematiku političke sfere ovih država gledaju kroz optiku antikorupcijskog diskursa, predložili hipotezu da sistem političkog vladanja u njima predstavlja perifernu varijantu autoritarnog neoliberalizma uzrokovanu zavisnim razvojem, a ne puku lokalnu devijaciju od navodnog demokratskog standarda država centra. Usled toga osvrnućemo se na teoriju periferne kapitalističke društvene formacije Samira Amina (*Samir Amin*), da bismo u nastavku na primeru savremene Srbije interpretirali promenu

u ideološkim mehanizmima zavisne društvene reprodukcije, koju je donela vladavina Srpske napredne stranke, kao oblik adaptacije periferne države u odnosu na promene u procesima akumulacije kapitala nakon svetske krize 2008. godine. U zaključku teksta vratićemo se na problematiku političke artikulacije studentskog pokreta u Srbiji i u odnosu na izvedenu analizu pokušati da ukažemo na mogućnosti i probleme koje ovaj proces nosi sa sobom.[1]

Kriza dijalektike između društvenih pokreta i partija

U jugoslovenskom časopisu *Marksizam u svetu*, u broju 12 iz 1985. godine, objavljeni su prevodi dva teksta na temu krize levih političkih partija. Autori tekstova su Rosana Rosanda, italijanska komunistkinja, novinarka i feministkinja, i Manuel Askarate (*Manuel Azcárate*), španski komunista i novinar, član Centralnog i Izvršnog komiteta Komunističke partije Španije (KPŠ), odgovoran za međunarodne odnose do 1981. godine.[2] Rosandin prilog nosi naslov „Kriza i dijalektika partija i društvenih pokreta u Italiji" i poslužiće nam kao korektiv preovlađujućih interpretaciji nastanaka tzv. novih društvenih pokreta (Rossanda 1985 [1983]). Naime, prema interpretacijama koje su od kraja sedamdesetih i tokom osamdesetih godina postale dominantne, tokom šezdesetih nastaju novi društveni pokreti (feministički, studentski, mirovni, ekološki, antirasistički, omladinski itd.), koji predstavljaju izlazak na javnu scenu „novih društvenih subjekata", i nastaju u direktnoj opoziciji prema radničkom pokretu, koji se proglašava totalizujućim i isključujućim, navodno usko skrojenim prema interesima „belog muškog radnika". Autori nastajućih studija novih društvenih pokreta prikazuju ove pokrete kao signal nastanka novog postindustrijskog ili postmodernog društva, i izraz potreba narastajuće nove srednje klase kojoj nisu u centru interesovanja ekonomski i materijalni zahtevi, koji su navodno u zapadnim društvima većinom zadovoljeni, već „postmaterijalni", kulturni, oni koji se tiču potrošnje, identiteta i životnih stilova.[3] Novi

1 Ovaj tekst nema ambiciju da pruži detaljan prikaz delovanja studentskog pokreta u Srbiji, koji bi bio potkrepljen empirijskim istraživanjem, već se zadovoljava time da ponudi jednu novu teorijsku perspektivu koja bi smestila ovaj pokret i njegove dileme u širu problematiku delovanja društvenih pokreta u okviru svetskosistemskih procesa akumulacije kapitala i sledstvenih preobražaja političke sfere država kapitalističkog svetskog sistema. Takva studija zahtevala bi zasebno istraživanje i zaseban tekst.

2 Oba autora su u trenutku pisanja teksta bili disidenti svojih komunističkih partija: Rosanda je izbačena iz Italijanske komunističke partije 1969. godine, a Askarate iz Komunističke partije Španije 1981. godine.

3 Prema Kregu Kalhunu (*Craig Calhoun*), pioniri studija novih društvenih pokreta gledali su na radnički pokret kao na jednoličnu, disciplinarnu i represivnu instituciju

društveni pokreti navodno nisu zainteresovani za državnu politiku, već za onu koja se odvija unutar civilnog društva, u „svakodnevnom životu", pa predstavljaju forme pluralitetnih mikropolitika koji se organizuju putem novih nehijerarhijskih oblika udruživanja i društvenog delovanja van zvaničnih političkih institucija (Pavlović ur. 1983).

Za razliku od ovih preovlađujućih interpretacija koje pozitivno gledaju na bujanje različitih društvenih pokreta koji navodno izlaze iz Prokrustove postelje uniformnih radničkih partija, Rosanda je na primeru Italije detektovala prekid „dijalektike" između društvenih pokreta i radničkih partija, posebno Italijanske komunističke partije (IKP), rascep koji je istovremeno uzrokovao i krizu Partije i krizu društvenih pokreta. Naime, prema Rosandi, subjekti društvenih pokreta koji izbijaju na javnu scenu 1968. godine nisu nešto apsolutno novo, oni su postojali i ranije.[4] Ono što je uzrokovalo njihovu novu vidljivost jeste njihova autonomizacija od levih partija, rascep između novih zahteva društvenih pokreta i sposobnosti partija i zvaničnih političkih institucija da na njih odgovore. Prema Rosandi, ono što je ranije odlikovalo IKP jeste njena „elastičnost", sposobnost da u sebe apsorbuje različite oblike društvenih borbi, različite frakcije radništva, nove zahteve mladih radnika i omladine. Na ovaj način se Partija konstantno revitalizovala, širila i jačala, dok su pokreti od Partije dobijali političku reprezentaciju, organizacijsku infrastrukturu i mogućnost artikulacije društvenih borbi u zajednički front.[5] Međutim, od 1968. godine javljaju se radikalniji zahtevi radnika i studenata, koji se pozicioniraju znatno više ulevo od IKP i sindikata pod njenom kontrolom, i organizuju u autonomne fabričke savete tokom tzv. „vruće jeseni" 1969–70. godine. Delovanje ovih studentsko-radničkih organizacija zatim se prelilo van zidina fabrike, nastankom „kvartovskih komiteta", koji su istakli radikalne zahteve i u sferi društvene

(prenebregavajući pluralitet njegovih formi i delovanja), takođe kao na zastarelu i izlišnu formu društvene organizacije u uslovima novog postindustrijskog društva izobilja i promenjene klasne strukture. Na ovaj način su od radničkog pokreta i marksizma napravili karikaturu u odnosu na koju su istakli aposolutni novitet teme svojih studija (Calhoun 1993:390–391). Za političke stavove klasika marksizma, koji upravo zagovaraju nužnost artikulacije različitih vidova društvenih borbi videti: Barker 2013.

4 Za radove koji dovode u pitanje novost novih društvenih pokreta videti: Kivisto 1986; Tucker 1991; Calhoun 1993.

5 Slično se može zaključiti u vezi s aktivnošću Komunističke partije Jugoslavije u međuratnom periodu, koja je organizovala studentski pokret, omladinu u gradu i na selu, učestvovala u radu ženskog pokreta, sarađivala sa pokretima za nacionalno samoopredeljenje, radila na savezu radnika i seljaka itd. Videti: Gužvica 2019; Radanović 2016. Kao odgovor na kritike da je socijalistička Jugoslavija rasformiranjem Antifašističkog pokreta žena zapostavila rad na ženskom pitanju videti Burcar 2020, gde se pokazuje da je Savez komunista Jugoslavije sistematski radio na podruštvljavanju reproduktivnog rada kako bi se stekli materijalni preduslovi za žensku emancipaciju.

reprodukcije, zajedno sa feministkinjama koje su zahtevale nadnice za kućni rad (Cuninghame 2011). Oni osnivaju vlastite forme samoorganizovanja i nove partije, ali IKP i dalje sa njima komunicira, polemiše, neke zahteve prihvata, a neke odbija, pokušavajući da ih kooptira. Saradnja je, prema Rosandi, bila dobra i sa feminističkim organizacijama. Tokom prve polovine sedamdesetih IKP tako čak uspeva da profitira na novom talasu društvenih pokreta, ostvarujući odlične rezultate na izborima. Međutim, do definitivnog raskida, prema Rosandi, dolazi 1976. godine kada je IKP, u skladu sa svojom novom političkom strategijom „istorijskog kompromisa", podržala vladu Demohrišćanske partije, a zatim i mere štednje koje su vodile ka neoliberalnoj restrukturaciji italijanske privrede, okrećući se protiv levih društvenih pokreta i podržavajući državnu represiju nad njima. (za detaljniju analizu istorijskog kompromisa videti Hellman 1988; Mandel 1978).

Ovaj rascep između društvenih pokreta i levih partija Rosanda tako ne vidi kao nešto pozitivno, kao oslobođenje društvenih pokreta od „tradicionalne levice", već kao problem, kako za pokrete tako i za partije. Leve partije su izgubile svoju društvenu bazu, dok su se pokreti distancirali od politike, marginalizovali ili subkulturizovali i, ostavljeni bez zajedničkog političkog stožera, fragmentisali, napustivši težnje ka ujedinjenoj borbi i konstruisanju alternativnog društvenog projekta.

Askarate u svom prilogu ističe promene kroz koje je tada prolazila kapitalistička država, u kojoj je izvršna vlast jačala u odnosu na parlament i predstavničku demokratiju (Azcarate 1985 [1983]). Prema njemu, moć odlučivanja se sve više koncentrisala unutar izvršnih organa, administracije i visoke državne birokratije. To je stvorilo protivrečnost između društvenih očekivanja koja su polagana u političke partije i njihovih stvarnih mogućnosti. Politička sfera poprima sve više oblik „politike spektakla", a televizijska posredovanost zamenjuje političku organizaciju masa, što utiče na personalizaciju političkih pozicija partija, favorizujući medijski eksponirane lidere, i jača nedemokratske procese unutar samih partija. Askarate ove negativne tendencije zapaža kod KPŠ, ističući da se ona zatvorila u izbornu parlamentarnu logiku i da je zapostavila politički rad sa društvenom bazom. Ovo zatvaranje KPŠ i njena sve veća birokratizacija stoje u kontrastu, kako sa njenim proklamovanim ciljevima, tako i sa demokratskim težnjama i željama masa za jednom novom političkom praksom, pa se one rezignirano okreću od nje i gledaju sa uvećanim skepticizmom prema celoj političkoj sferi.

Pulancasova teorija autoritarnog etatizma i projekat demokratskog prelaska u socijalizam

Oba priloga originalno su objavljena u zborniku na francuskom jeziku koji je priređen u čast francusko-grčkog marksističkog teoretičara Nikosa Pulancasa (Buci-Glucksmann 1983). Pulancas je tokom krize kapitalizma sedamdesetih godina primetio transformaciju kapitalističke države, iz kejnzijanske države blagostanja u „autoritarni etatizam". Autoritarni etatizam, prema njemu, jeste nova forma kapitalističke države u kojoj dolazi do slabljenja institucija političke demokratije, iako se formalno zadržava oblik parlamentarnog višestranačkog sistema (Poulantzas 1981 [1978], 2017 [1979]).

Prema Pulancasu, autoritarni etatizam predstavlja, naizgled paradoksalno, decentriranje moći kapitalističke države u odnosu na internacionalni kapital, uz istovremenu centralizaciju i koncentraciju moći unutar institucija vlade i administracije. Naime, s jedne strane, kao odgovor na svetsku krizu kapitalizma, jačaju procesi internacionalizacije kapitala putem stranih direktnih investicija i razvoja nove međunarodne podele rada, kako bi pad profitne stope bio zaustavljen uvećanjem stope eksploatacije radne snage (Pulancas 1978 [1974]). Promene u režimu akumulacije kapitala na svetskom nivou zahtevale su reorganizaciju odnosa, kako unutar kapitalističke klase, tako i između kapitala i radničke klase. Evropske kapitalističke države stoga su bile prinuđene da se restruktuiraju unutar novog „imperijalističkog lanca" i da „interiorizuju" procese internacionalizacije kapitala pod dominacijom američkog kapitala. Novo preplitanje stranog i nacionalnog kapitala značilo je promenu ekonomske funkcije države, pri čemu su mnoge odluke, kako bi se podredile tokovima internacionalnog kapitala, delegirane na institucije smeštene iznad, ispod ili izvan ingerencije nacionalne države – na naddržavne političko-ekonomske saveze, međunarodne finansijske i trgovinske organizacije, regionalne mreže, nevladine savete, agencije i komore itd. (Jessop 2002). Ovi procesi su, s druge strane, doveli do jačanje ekonomskih funkcija države intervencijama u proizvodne odnose i društvenu reprodukciju, kako bi se stvorio hegemonijski blok između različitih frakcija nacionalnog, mešovitog i stranog kapitala, i kako bi se radništvo podvrglo novim radnim, tehničko-tehnološkim, legalnim, obrazovnim i potrošačkim zahtevima u cilju povećanja produktivnosti rada i stope eksploatacije radne snage.

Jačanje ekonomske funkcije države uslovilo je, prema Pulancasu, transformaciju cele kapitalističke države: budući da političko-ideološke funkcije države sada postaju podređene ekonomskoj, dolazi do „premještanja vladajuće ideologije prema tehnokratizmu" (Poulantzas 1981 [1978]:174). Ova dominacija novog ekonomskog aparata države direktno je uticala na

slabljene parlamenta i predstavničke demokratije u odnosu na izvršnu vlast, kao i na slabljenje uloge političkih partija u odnosu na administraciju i državnu birokratiju. Tako je došlo do zaobilaženja parlamenta kao mesta gde se javno donose značajne političke odluke i koncentracije moći u administrativnim telima koja odluke donose daleko od očiju javnosti i kontrole parlamenta. Donošenje normi i utvrđivanje pravila, prema Pulancasu, tako se sve više prenosi na administraciju i izvršnu vlast, kao i na nadnacionalne i nevladine institucije, što parlamentu oduzima incijativu u predlaganju zakona i slabi autonomiju sudske vlasti. Moć parlamenta je tako drastično sužena i on postaje podređen vladi i administraciji, pa služi legitimizaciji unapred donetih odluka.[6]

Paralelno sa slabljenjem parlamenta dolazi i do transformacije funkcija političkih partija, čija predstavnička funkcija slabi u odnosu na administraciju, što vodi ka „krizi zastupljenosti". Umesto buržoaskih partija, sada administracija, institucionalizacijom spleta neformalnih krugova, kao komisija, radnih grupa, delegacija, saveta itd., preuzima funkciju zastupanja i arbitriranja interesa različitih frakcija kapitala i prerade ovih interesa u oblike hegemonijskih tehnokratskih ideologija. Budući da administracija preuzima ulogu političke organizacije vladajuće klase i integracije narodnih masa, kao i proizvođenja hegemonije, partije prestaju biti mesta razrade političkih programa, pravljenja klasnih i društvenih kompromisa, te gube zastupničku funkciju i postaju „remeni za prenošenje odluka izvršne vlasti" (Isto:236). Ovim putem dolazi do „dezideologizacije" političkih partija i njihove transformacije u *catch-all* partije, dok se rad na terenu i direktan kontakt sa društvenom bazom zamenjuje administrativnim tehnikama političkog marketinga, ispitivanja javnog mnjenja, anketa, fokus grupa itd. Partije tako dobijaju funkciju medijske drugostepene ideološke prerade tehnokratskih ideologija u cilju njihove popularizacije u narodnim masama i njihovog usklađivanja radi održanja društvene kohezije.[7]

Budući da se administracija sada autonomizuje od kontrole i dogovora s parlamentom, a heterogenizacija kapitala vodi ka fragmentaciji državne birokratije u odnosu na interese frakcija kapitala koje zastupa, što kao učinak

6 „Državna politika razrađuje se kao *tajna* nametnuta kao permanentni državni razlog, tajnim mehanizmima, sistemom administrativnih postupaka što praktički bježe svakoj kontroli javnog mišljenja. To je značajna promjena osnovnih principa buržoaske predstavničke demokracije. Princip javnosti potpuno je uklonjen u korist institucionalno priznatog principa tajne [...]" (Poulantzas 1981 [1978]:233).

7 Za koncept drugostepene ideološke prerade inspirisali smo se književnom teorijom Pavela Medvedeva prema kojoj književni postupci ne uzimaju predmete za svoju obradu iz stvarnosti, već iz ideologijā koje su tu stvarnost već interpretirale. Stoga književni postupci „prelamaju" ideologije koje su već na svoj specifičan način obradile društvenu stvarnost (Medvedev 1976 [1928]).

ima partikularizaciju i proliferaciju zakona, dolazi do povećane kontrole vrhova izvršne vlasti nad administracijom kako bi se ova što više objedinila. Centralizacija vlasti tako postaje potreba koja se javlja usled povećanja unutrašnjih kontradikcija administracije, uslovljenih širenjem njenih funkcija do kojih dolazi procesima internacionalizacije kapitala. Kao odgovor na ove probleme nastaju vladajuće masovne državne partije, čija je funkcija upravo usklađivanje i kontrola rada različitih birokratskih institucija sa pozicija vrhova izvršne vlasti. Dakle, postojanje jako hijerarhizovane masovne vladajuće partije na čelu državnog aparata predstavlja strukturnu nužnost usled promenjene forme i funkcije kapitalističke države. Podela vlasti između više partija, prema Pulancasu, samo bi dovela do povećanja kontradikcija koje bi trebalo ukloniti. Iz ove potrebe striktne kontrole nad radom državnog aparata dolazi do prožimanja partijskih kadrova sa kadrovima visoke birokratije, kao i do personalizacije političke vlasti u liku predsednika vlade ili predsednika države.[8] Ne radi se, dakle, o tome da je određena politička klika uzurpirala vrednosno-neutralne državne institucije, već je došlo do fragmentacije i partikularizacije samih institucija, što zahteva arbitriranje snažne izvršne vlasti oličene u figuri „autoritarnog" političkog lidera.[9]

Možemo zaključiti iz Pulancasove analize da vlast tehnokratskih eksperata, „tehnobirokratski etatizam stručnjaka", zahteva nužnu suplementaciju

8 Prema Pulancasu, situacija se ne menja mnogo u državama u kojima, umesto jedne masovne državne partije, opstaju dve koje se alterniraju na vlasti, i koje ne predstavljaju značajnu alternativu jedna drugoj. Garant kontinuiteta su upravo administrativne državne, nevladine i međunarodne birokratske institucije koje ostaju mesta odlučivanja. U dvopartijskim sistemima dolazi do stvaranja administrativnih mreža između vladajućih partija sa mešovitim članstvom, koje kontrolišu upliv kadrova u administraciju, selektivnom kooptacijom članova opozicionih partija, kao i isključenjem onih koji predstavljaju alternativu vladajućem bloku.
Kao savremen primer ovog kontinuiteta administracije, Geri Tipl (*Gary Teeple*) navodi da je u svom prvom mandatu američki predsednik Barak Obama (*Barack Obama*), demokrata, zadržao iz prethodne republikanske administracije predsednika Buša (*George W. Bush*) i ministra odbrane, Roberta Gejtsa (*Robert Gates*), kao i predsednika Federalnih rezervi, Bena Bernankea (*Ben Bernanke*), tj. rukovodioce vojne i monetarne politike, stubova američke svetske hegemonije. Tipl, takođe, daje primer Viktorije Nulend (*Victoria Nuland*), jedne od glavnih kreatora Obamine spoljne politike i zagovornika novog zaoštravanja odnosa sa Rusijom, koja je zadržala visoke diplomatske pozicije za vreme mandata šest predsednika i deset različitih ministara spoljnih poslova (Teeple 2024:457).
9 „Nije riječ o potpunom gubljenju vlasti u korist prave despotske i otočke vlasti, iako ustavni tekstovi šefu izvršnog tijela katkad pripisuju ono što se obično naziva 'prekomjernom vlašću'. Personalizirano predsjedništvo funkcionira kao žarišna točka raznih administrativnih središta i mreža vlasti, kao njihova usklađenost s vrhovima vlasti, a odgovara današnjoj političkoj ulozi administrativnog uređaja. Vrhovni šef izvršne vlasti je, više nego u prošlosti, jamstvo za političko-administrativni mehanizam koji mu velikim dijelom povjerava ovo odlučujuće mjesto." (Poulantzas 1981 [1978]:235)

u figuri autoritarnog lidera jake državne partije, a budući da ekspertska ideologija s vremenom gubi privid tehničke neutralnosti i otkriva svoju klasnu partikularnost, potrebna joj je i suplementacija u vidu identitetskih ideologija (nacionalističkih, etničkih, rasističkih, religioznih, patrijarhalnih itd.). Otvaranje ka novoj internacionalizaciji kapitala, koja će tokom osamdesetih godina prošlog veka prerasti u neoliberalni režim akumulacije kapitala na svetskom nivou i čije je zametke Pulancas sjajno dijagnostikovao u promeni oblika kapitalističke države, nužno je vodilo ka usponu autoritarnog etatizma, de-demokratizaciji višepartijskog sistema i istovremenom uzdizanju tehnokratskih ideologija zajedno sa identitetskim.

Pulancas je iz svoje analize transformacije kapitalističke države izveo kritiku strategija tadašnjih evrokomunističkih partija koje su se, ne obraćajući pažnju na promene forme države koje su se dešavale, bazirale na gradualnom zauzimanju mesta unutar državnih institucija. Taktika jačanja parlamentarnog koalicionog potencijala sa buržoaskim partijama, sprovodila se upravo u doba institucionalnog slabljenja parlamenta, pa je stoga Pulancas upozoravao na opasnost kooptacije komunističkih partija, na mogućnost njihove „socijaldemokratizacije" od strane dominantnog administrativnog aparata i njegovih tehnokratskih ideologija, iza kojih stoje interesi internacionalnog kapitala, a od kojeg sada zavisi nacionalna društvena reprodukcija.

S druge strane, Pulancas je takođe upozorio da antidržavni stav društvenih pokreta i novi animozitet prema političkim partijama može dovesti do njihove atomizacije i od njih načiniti lake mete za ideološku i političku rekuperaciju putem „neokorporativizma i neoklijentelizma države" (Poulantzas 2017 [1979]). Društveni pokreti tako su stavljeni pred nemoguću dilemu: ako ustraju na svojim principima samoorganizacije i oblicima direktne demokratije u izolaciji od predstavničke demokratije, suočiće se sa fragmentacijom i postepenom marginalizacijom, ili će postati lak plen državne rekuperacije, dok, ako potraže zastupništvo u nekoj od političkih partija, rizikuju asimilaciju u njene strukture, koje su putem transformacije predstavničke demokratije podređene autoritarnom etatizmu. Oba izbora tako, prema Pulancasu, predstavljaju slepu ulicu, pa on odbacuje dilemu isključivog izbora – ili direktna demokratija ili predstavnička demokratije, i postavlja problem političke artikulacije društvenih pokreta i partija.

Naime, budući da kapitalistička država ne predstavlja puki neutralni instrument moći, čijim se osvajanjem može služiti ova ili ona društvena klasa, Pulancasova vizija demokratskog puta u socijalizam pretpostavlja transformaciju i širenje institucija predstavničke demokratije u cilju temeljne restrukturacije forme i funkcije države, uz istovremeno širenja institucija direktne demokratije u društvu putem delovanja društvenih pokreta. Za njega, politička artikulacija društvenih pokreta ne predstavlja puko

premeštanje zahteva društvenih pokreta u političku sferu parlamentarizma ili jednostavnu transformaciju društvenih pokreta u parlamentarnu partijsku organizaciju, budući da nova forma parlamentarizma i funkcija političke partije nužno deformišu ove zahteve prema logici autoritarnog etatizma iza koje stoje interesi reprodukcije kapitalističkih društvenih odnosa. Naprotiv, politička artikulacija, smatra on, predstavlja zasnivanje nove dijalektike između pokreta i partija.

Nova problematika koju gradi Pulancas onda bi glasila: kako povezati jačanje direktne demokratije u društvenoj bazi sa transformacijom predstavničke demokratije u državi kako bi se putem radikalne transformacije državnih aparata promenio odnos snaga u državi i omogućilo preuzimanje državne vlasti od strane narodnih masa? Dakle, ne radi se o odvojenom, paralelnom delovanju pokreta i partije, niti o supsumciji jednog delovanja u drugo, već o njihovoj artikulaciji, artikulaciji dva heterogena društvena procesa koje bi trebalo usaglasiti u strategijsku koaliciju čija će dinamika upravo biti zasnovana na tenziji i sukobu koji proizlaze iz nesvodivosti njihovih unutrašnjih logika. Bez zastupnika unutar države, društveni pokreti su osuđeni na političku neefektivnost i fragmentaciju, dok su političke partije bez šireg uporišta u društvenim pokretima nemoćne da se odupru asimilujućim pritiscima državnog aparata i interesa kapitala. Dakle, prema Pulancasu bi trebalo stvoriti nove institucionalne kanale, koji bi povezali direktnu demokratiju u bazi i predstavničku u državi, i time omogućiti „povećano sudjelovanje narodnih masa u državi, [...] i [...] razvoj njihovih inicijativa unutar same države" (Poulantzas 1981 [1978]:266), što bi vodilo, ne ka pukom preuzimanju postojeće države, već ka njenoj transformaciji u cilju izgradnje demokratskog socijalizma, ka refunkcionalizaciji države u službi širenja novih društvenih odnosa, a ne reprodukcije kapitalističkih.

Ideološki mehanizmi autoritarnog neoliberalizma

Čini se da je Pulancas još sedamdesetih godina odlično detektovao tendencije u razvoju akumulacije kapitala na svetskom nivou i posledične promene kapitalističke države i njene vladajuće ideologije. Tokom osamdesetih doći će do širenja internacionalizacije kapitala, pospešenog hegemonijom finansijske frakcije kapitala, koji će biti oslobođen ranijih državnih restrikcija, potčinjavanja periferije putem nametanja mera štednje od strane internacionalnih finansijskih institucija, što će omogućiti premeštanje niskoprofitnih radnointenzivnih delova proizvodnih procesa u ove zemlje, kao i restrukturaciju privreda centra prema tzv. vitkoj proizvodnji putem procesa podugovaranja i autsorsinga, što će razbiti velike koncentracije radništva u fordističkim fabrikama, i time moć radničkih sindikata, i novim radnim

zakonodavstvom dodatno fragmentisati radničku klasu uvođenjem različitih oblika nestandardnih radnih ugovora (za sumarnu analizu ovih procesa videti: Pantić and Močnik 2026).

Državni tehnokratizam biće nadodređen ideologijom neoliberalnih ekonomista, kao i daljim odvajanjem tehnokratskih struktura od kontrole parlamenta, npr. autonomizacijom rada nacionalnih centralnih banaka i njihovim potčinjavanjem Banci za međunarodna poravnanja, kao i proliferacijom drugih paradržavnih „nezavisnih tela", koja zapravo predstavljaju tela zavisna od naddržavnih međunarodnih institucija i diktata svetskog kapitala. Ovo je vodilo ka restrikciji demokratije na tzv. *rule-based order*, gde pravila određuju neoliberalne tehnokrate i nameću ih kao prirodne nužnosti. Autoritarna uloga neoliberalne države postaće naročito upadljiva nakon velike svetske krize 2008. godine, kada su vlade, centralne banke i internacionalne finansijske institucije spasavale banke i finansijski kapital ubrizgavanjem finansijskih sredstva, dok su narodne mase podvrgavale novim merama štednje. Primeri postkriznih mera uključili su ustavnim i zakonskim propisima institucionalizovanje kategorija „ekonomske datosti" i „ekonomske nužnosti",[10] npr. u obliku „fiskalnog pravila" koje određuje maksimume budžetskog deficita i maksimalni udeo duga prema bruto društvenom proizvodu, čime su se državne politike ogolile kao puki instrumenti u službi disciplinovanja narodnih masa prema interesima internacionalnog kapitala. Ove intervencije su izazvale ponovno interesovanje za Pulancasov koncept autoritarnog etatizma i njegovu elaboraciju pod imenom „autoritarnog neoliberalizma" (Bruff 2014; Ryan 2018).

Nezavisno od Pulancasove teorije, komparativni politikolog Piter Mer analizirao je dalju dekadenciju uloga parlamenta i političkih partija u neoliberalizmu (Mair 2006). Prema njemu, kriza društvene uloge političkih partija manifestuje se kao, s jedne strane, sve veći skepticizam birača prema partijama i izborima (smanjenje participacije na izborima, veća volatilnost u glasanju, osipanje članstva i smanjenje ideološke identifikacije sa pojedinim partijama), a, s druge strane, kao sve veće okretanje političara „od društva ka državi" i sve veće brisanje razlika između različitih partija. Dok su tradicionalne partije komunicirale sa svojom bazom putem niza društvenih institucija, aktivno socijalizujući i politički organizujući svoje članove i glasače i ujedinjujući ih prema klasnim ili ideološkim kriterijumima, savremene partije se odvajaju od njih i transformišu u *catch-all* partije, tražeći glasove u širem „biračkom telu".[11] Paralelno, putem promene

10 Za podređivanje prava i pravne prakse neoliberalnoj ekonomističkoj ideologiji videti: Knox 2016, 2019; Pantić 2025.

11 Geri Tipl tvrdi da je transformacija partija u *catch-all* partije vodila ka tome da one promovišu nedovoljno definisane i specifikovane politike, koje su generičke i opšte,

načina finansiranja partija, od finansiranja putem članarina i donacija ka finansiranju iz javnih fondova, dolazi do podređivanja partija državnim institucijama i do njihove juridizacije putem niza novih zakonskih regulacija i ograničenja, koja pojačavaju državnu kontrolu nad partijama i slabe njihovu organizacionu autonomiju. Partije su tako vezane za državne institucije i postale su za političare odskočne daske ka usponu u individualnim administrativnim karijerama.

Mer zaključuje da je prostor tradicionalne partijske demokratije, kao mesto posredovanja između društva i države, ostao ispražnjen, pa su narodne mase postale direktno izložene neoliberalnom tehnokratizmu. Neoliberalno razmontiranje države blagostanja, redukcijom javnih socijalnih usluga i sistema socijalne zaštite, reprodukciju radne snage podređuje direktno tržištima i finansijalizaciji. Umesto politizovanja društvenih i radnih odnosa posredstvom političkih partija i njihovih organizacija, usledиće juridizacija društvenih odnosa. Ostavljene bez političke zaštite, radne mase će se reaktivno organizovati u retradicionalne identitetske zajednice, kako bi smanjile egzistencijalni rizik usled nestalnosti prihoda i nadomestile nedostatak socijalizacije. Ekonomizam tehnokratskog neoliberalizma tako atomizuje radničku klasu na ideološki oblik individualnog posednika „ljudskog kapitala", negirajući na ovaj način postojanje klasne podele društva, da bi zatim reaktive zajednice bazirane na identitetskim kulturnim specifičnostima uvukao u pravne mehanizme „politika priznanja" (*politics of recognition*). Neoliberalni tehnokratizam na ovaj način biva suplementiran pravno-kulturističkim identitetskim politikama, koje političku sferu redukuju na problematiku priznanja prava na kulturnu identititetsku specifičnost, vladajući na ovaj način menadžmentom kulturnih razlika i sukoba (Močnik 2016). Identitetske politike tako predstavljaju pravno-kulturistički preobraženi oblik tehnokratske organizacije masa pod diktatom neoliberalne ekonomske ideologije. Između defanzivnih i hipohondričnih identitetskih zajednica i države umeću se sada „nevladine organizacije", koje se

---

kako bi na njih nahvatale što različitije segmente birača. Prema Tiplu, karakterizacija političkih partija kao *catch-all* ili *all-in* stranaka protivreči samom pojmu „partije" ili „stranke", jer on implicira zauzimanje neke „strane", a ne tendenciju da se obuhvate svi. Budući da između programa partija nema temeljnih razlika, fokus postaje promocija ličnosti lidera i stoga dolazi do personalizacije politike. Parlamentarni izbori i postojanje višestranačkog sistema, tako, fragmentišu klase u individualne „birače" sa zasebnim ličnim interesima, dok pružaju iluziju izbora i veru u postojanje alternative do koje može doći smenom vlasti: „Političke partije postaju deo državnog izbornog aparata, obezbeđujući privid političkog takmičenja i izbora kako bi se održao legitimitet liberalne demokratije. [...] To je zadatak liberalne demokratije: da pomaže akumulaciji kapitala dok ubeđuje radnu većinu da nije klasa sa zajedničkim interesom, već puki zbir atomizovanih glasača, svaki sa svojim zasebnim interesom." (Teeple 2024:472,474)

poistovećuju sa civilnim društvom, i koje ugrožene i isključene identitarce socijalizuju putem podređivanja preduzetničkim veštinama u skladu sa ideologijom tržišnog takmičenja, nazvanim samopomoć (*self-help*) i osnaživanje (*empowerment*), ili kanališu društvene pokrete i nezadovoljstva od transformativnih ka palijativnim i adaptivnim oblicima delovanja pokušavajući da izgrade imidž tobožnjeg neoliberalizma sa ljudskim likom (Petras 1999; Ismail and Kamat 2018).[12]

Što se maršrute društvenih pokreta u neoliberalizmu tiče, Pulancasova i Rosandina strahovanja u pogledu njihove fragmentacije i rekuperacije pokazala su se kao opravdana. Usled opasnosti marginalizacije, društveni pokreti su doživeli ili NVOizaciju, uklapanjem u ideološke mehanizme identitetskih politika (Wood 1995:23), ili su svojom transformacijom u političke partije bili kooptirani u postojeće državne aparate. Joakim Jahnov (*Joachim Jachnow*) dao je odličnu analizu maršrute transformacije levih antisistemskih pokreta u parlamentarnu partiju na primeru nemačkih Zelenih. Iako su pokreti koji su stvorili Partiju zelenih od starta imali svest o opasnostima njene birokratizacije, i preduzeli određene mehanizme rotacije kako bi ih predupredili, to nije zaustavilo procese postepenog preuzimanja dominacije od strane parlamentarne frakcije (*Bundestagsfraktion*) u odnosu na Federalni komitet Partije. Naime, parlamentarna frakcija je dobila monopol nad javnim resursima finansiranja, kao i monopol u medijskoj zastupljenosti, pa je stoga nametnula ostatku partije, njenim levim frakcijama, logiku parlamentarnog preživljavanja putem kompromisnih koalicija sa velikim nemačkim državnim partijama.[13] Antiratni levi pokret koji je pored naglaska na ekološke probleme zastupao demilitarizaciju i antiimperijalizam, tako se transformisao u pro-NATO partiju koja zagovara remilitarizaciju Nemačke i razvoj nuklearnog naoružanja, podržava imperijalističke intervencije SAD, kao i neoliberalne reforme nemačkog tržišta radne snage (Jachnow 2013).

Rastući skepticizam prema predstavničkoj demokratiji i zvaničnim političkim institucijama narastao je tokom dvehiljaditih, a naročito nakon svetske ekonomske krize 2008. godine, kada, kako u centru tako i na periferiji, dolazi do masovnih uličnih protesta i spontanog nastanka društvenih pokreta organizovanih na principima direktne demokratije. No, i pored inicijalnog masovnog odaziva na ove nove forme direktne demokratije

12 Kako napominje Mer u literaturi namenjenoj perifernim zemljama, formula „dobre vlade" (*good governance*) glasi: „NVO-i plus sudije = demokratija", to jest, „[...] dok je naglasak na 'civilnom društvu' prihvatljiv, i dok je oslanjanje na pravne procedure ključno, sami izbori kao takvi ne moraju to biti." (Mair 2006:30)

13 Za sličan mehanizam kooptacije na primeru slovenačke partije Levice izrasle na talasu protesta protiv mera štednja tokom krize Evrozone videti: Podvršič and Veselinovič 2020.

i plenumskog odlučivanja koji pokreti organizuju, suočeni sa nemogućnosti da utiču na temeljne promene državnih politika, ovi oblici organizovanja brzo su gubili masovnost participacije i gasili se,[14] da bi zatim pokušavali da se transformišu u političke partije, kako bi putem izbora i eventualnog ulaska u parlament pokušali da ispune inicijalne zahteve pokreta. Takođe je dolazilo do preuzimanja ovih zahteva od postojećih političkih organizacija ili nastanka levih frakcija unutar njih, koje su pokušavale da iskoriste popularnost društvenih pokreta za pokušaj unutarpartijske reforme.[15] Čini se da je dijalektika društvenih pokreta i političkih partija ostala zaglavljena u začaranom krugu: društveni pokreti razočarani u zvanične političke institucije pokušavaju da se kroz proteste organizuju u nove forme direktne demokratije i samoupravljanja – njihov neuspeh uzrokuje „izborni zaokret" transformacijom pokreta u političku partiju, koja zapostavlja rad na terenu i biva usisana u državni izborni aparat i parlamentarističku logiku – neuspeh političke partije da izvede temeljne društvene promene i njena kooptacija vode ka daljoj rezignaciji prema zvaničnim političkim institucijama, čije (ne)delovanje pokreće novi talas protesta... Čini se tako da problem političke artikulacije društvenih pokreta i partija, koji je Pulancas postavio još skoro pola veka ranije, i dalje nije rešen.

Pre nego što u zaključku ove probleme ispitamo na primeru studentskog pokreta u Srbiji, potrebno je da se, usled položaja Srbije u međunarodnoj podeli rada, osvrnemo na specifičnosti političke sfere u perifernim kapitalističkim društvenim formacijama.

Politička sfera u perifernim kapitalističkim društvenim formacijama na primeru postsocijalističke Srbije

Restauracija kapitalizma u postsocijalističkim državama Istočne Evrope predstavljala je njihov povratak na perifernu poziciju u međunarodnoj podeli rada tj. na poziciju koju su ove zemlje zauzimale unutar svetskog kapitalističkog sistema pre socijalističkih revolucija nakon Drugog svetskog rata (Gagyi and Slačálek ur. 2022).[16] Ove zemlje danas ponovo predstavlja-

14 Za analizu neuspeha održanja društvenih pokreta zasnovanih na plenumskoj demokratiji, na primerima zapatičkog pokreta u Meksiku, argentinskog *Horizontalidad*-a, američkog *Occupy Wall Street*, španskog *Indignados*, kao i studentskih pobuna u Hrvatskoj i građanskih nemira u Bosni i Hercegovini 2014. godine, videti: Kolar 2018.

15 Za analize poraza Sirize po parlamentarnoj pobedi u Grčkoj, neuspelih pokušaja Korbina (*Jeremy Corbyn*) u Britaniji da transformiše Laburističku partiju, kao i Sandersa (*Bernie Sanders*) u SAD da se izbori za prevlast u Demokratskoj stranci videti: Panitch and Gindin 2020.

16 Za analizu međuratne Jugoslavije kao periferne kapitalističke društvene formacije videti: Dimitrijević 1958, Pantić 2023. Za pokušaje posleratne Jugoslavije da se putem

ju periferne kapitalističke društvene formacije za koje je karakterističan zavisni model akumulacije kapitala. Prema egipatskom teoretičaru zavisnosti, Samiru Aminu, zemlje centra imaju sposobnost da podrede organizaciju proizvodnje i razmene na svetskom nivou ka potrebama njihove unutrašnje akumulacije kapitala, dok zemlje periferije odlikuje dezartikulisan i neravomeran razvoj privrednih sektora, nastao kao posledica kolonijalnih i polukolonijalnih intervencija država centra, usled koga su u nemogućnosti da dovrše proizvodne procese i stvore autocentričan model akumulacije, pa su prinuđene da svoju unutrašnju akumulaciju podrede zahtevima akumulacije kapitala centra. Dok u centru dominiraju horizontalni odnosi artikulacije privrednih sektora, na periferiji kapital centra blokira horizontalnu povezanost privrednih sektora i pojedinačne privredne grane vezuje za sebe, u vertikalne odnose podređenosti, tako da oni postaju zavisni delovi procesa akumulacije kapitala centra. Periferne države tako nejednakim uključenjem u međunarodnu podelu rada i blokiranjem njihovog autocentričnog razvoja postaju nesposobne za samostalnu proširenu reprodukciju kapitala. Reprodukcija periferne kapitalističke društvene formacije stoga je zavisna od potreba akumulacije kapitala centra tj. akumulacija kapitala centra postaje uslov reprodukcije perifernih zemalja (Amin 1978 [1970]).

Zavisna akumulacija kapitala periferije uzrokuje promene u njenoj klasnoj kompoziciji. Budući da su nesposobne da obezbede autonomnu akumulaciju kapitala, društvene formacije periferije nemaju vladajuću nacionalnu kapitalističku klasu. Na periferiji postoji kompradorska buržoazija, sačinjena od političke birokratije i podređenog lokalnog kapitala vezanog za nju, koja funkcioniše kao lokalno namesništvo stranog kapitala.[17] Da bi se kompradorska buržoazija reprodukovala, ona mora obezbediti kapitalu centra uslove za ekstraeksploataciju domaćeg stanovništva, zaposlenog u niskoprofitnim i niskostručnim, ekološki štetnim delovima proizvodnih procesa, i istovremeno osigurati reprodukciju tog stanovništva bez koje je nemoguće održavanje ideološke hegemonije, društvene kohezije i političke stabilnosti, nužnih za istu eksploataciju.

U istočnoevropskim državama restauraciju kapitalizma izvela je socijalistička politička i privredna birokratija, tzv. tehnobirokratija, međutim ona se u uslovima nove neoliberalne restrukturacije akumulacije kapitala na svetskom nivou pokazala kao nesposobna da se transformiše u

socijalističkog projekta oslobodi zavisnog položaja u svetskom sistemu videti: Pantić 2021.

17 Prema Pulancasu „[...] pod kompradorskom buržoazijom tradicionalno se podrazumeva deo buržoazije, koji nema svoju osnovu akumulacije kapitala, koji u neku ruku deluje kao prost 'posrednik' stranog imperijalističkog kapitala – zato se u tu buržoaziju ponekad uključuje i 'birokratska buržoazija' – i koji je, najzad, trostruko potčinjen stranom kapitalu (ekonomski, politički i ideološki)." (Pulancas 1978 [1974]:79)

vladajuću kapitalističku klasu (Močnik 2018). U Srbiji je ova transformacija bila dodatno otežana ratovima i međunarodnom izolacijom, ali ishodi su bili slični u svim istočnoevropskim državama. Nakon postoktobarskih promena u Srbiji dolazi do faze restauracije kapitalizma koja se bazira na povećanom uplivu stranih direktnih investicija, a vladajući politički blok se transformiše u kompradorsku birokratiju, dok domaći kapital dobija određenu ulogu u odnosu na strani kapital. Prema Vladimiru Milenkoviću (2021, 2024), karakteristično za ovu fazu restauracije kapitalizama jeste da je strani kapital pre svega bio zainteresovan za privatizaciju onih preduzeća koja su već imala monopole i niše na lokalnom tržištu, dok su nove investicije odlazile pre svega u sektore bankarstva, telekomunikacija, nekretnina i maloprodaje, a vrlo malo u industriju. Ova faza restauracije kapitalizma išla je tako naruku visokokvalifikovanim stručnjacima iz srednjih slojeva, koji su mogli naći zaposlenje u ispostavama stranih kompanija u sektorima bankarstva i komunikacija, dok je novac pristigao od privatizacije omogućio popravljanje položaja zaposlenih u javnom sektoru školstva, zdravstva i administracije. S druge strane, došlo je do procesa deindustrijalizacije, gašenjem preduzeća iz industrijskog sektora, dok su „preživela" preduzeća podvrgnuta smanjenju broja zaposlenih (*downsizing*), uzrokujući veliku nezaposlenost, pad vrednosti radne snage i pauperizaciju radničke klase.

U političkoj sferi dominirale su Demokratska stranka i Demokratska stranka Srbije, jedna zastupajući liberalniji, a druga konzervativniji deo srednje klase, dok je stranka G17+ kontinuirano delovala, okupljajući neoliberalnu grupu eksperata, koja je praktično funkcionisala kao ispostava Međunarodnog monetarnog fonda, držeći pod kontrolom monetarnu i fiskalnu politiku i obezbeđujući prodor interesa internacionalnog kapitala.[18] U ideološkoj sferi dominirala je kulturistička ideologija proevropskih intelektualaca i nevladinih organizacija, koja je putem balkanističke ideološke matrice izmestila klasne kontradikcije proizvedene zavisnim razvojem na identitetske opozicije Evropa–Balkan, zapadnjaštvo–rusofilstvo, reforma–tradicionalizam, individualizam–kolektivizam, slobodno tržište–državna redistribucija (Močnik 2002). Balkanizam je tako funkcionisao kao kulturistička potpora tehnokratskoj neoliberalnoj ideologiji, svodeći demokratiju na elitistički pojekat vesternizacije i tretirajući radne mase kao „kočničare reformi", nosioce „vrednosnih orijentacija" koje blokiraju „demokratsku tranziciju". Budući da osiromašeno i fragmentisano radništvo, seljaci i narasli sloj nezaposlenih nisu mogli naći predstavnika u vladajućem političkom bloku, ostali su im na raspolaganju očajnički štrajkovi pojedinačnih preduzeća, protesti, blokade i činovi samopovređivanja (Musić 2013).

18 Jan Dragokupil (*Jan Drahokoupil*) je na primeru Republike Češke ovakve političke blokove nazvao kompradorskim servisnim sektorom. (2009:114–131)

Ovaj model razvoja zavisio je od kontinuiranog priliva novca od privatizacije i inostranog zaduživanja, pa je svetskom krizom 2008. godine zapao u probleme. Kako napominje Milenković, s jedne strane, svetska ekonomska kriza i pritisak stranog kapitala ka novim merama štednje, a s druge, rastuće društveno nezadovoljstvo, protesti radničke klase i uspon desnice, zahtevali su koncentraciju političke vlasti unutar jedne masovne državne partije. Milenković zapaža da je pokušaj transformacije Demokratske stranke u *catch-all* partiju izveo Boris Tadić, pokušavajući da nađe birače van tradicionalne baze ove stranke, gradeći široku i hijerarhizovanu infrastrukturu i centralizujući vlast u figuri predsednika Srbije. Međutim, odvajanjem Srpske napredne stranke (SNS) od najveće opozicione stranke, Srpske radikalne stranke, Demokratska stranka je neočekivano dobila ozbiljnog rivala.

Bivši radikali su u novoj stranci uspeli da naprave otklon od svoje ranije antievropske ideologije i da se, prenoseći akcenat na socijalna pitanja, nametnu kao zastupnici tzv. gubitnika tranzicije, istovremeno redukujući sve ekonomske nevolje na korumpiranost vladajućeg postoktobarskog političkog bloka i sa njim povezanih domaćih kapitalista, tzv. tajkuna. Na ovaj način SNS je napravila distinkciju između „loših tajkuna" i „dobrih stranih investitora", da bi zatim svoju nacional-konzervativnu ideologiju reartikulisala u ekonomističku ideologiju nacionalnog interesa, koji se meri uspešnošću u takmičenju na svetskom tržištu tj. sposobnošću privlačenja stranih investicija i rasta BDP-a. SNS je, tako, proizvela ono što Milenković naziva „ideološkom sintezom",[19] koja artikuliše nacional-identitetsku ideologiju sa neoliberalnim tehnokratizmom na nov način, zamenjujući kulturističku fiksaciju Evropom ideologijom nacionalnog ekonomističkog pragmatizma, što je učinilo ranije balkanističke opozicije izlišnim u funkciji reprodukcije zavisnih društvenih odnosa.[20] Zajedno sa pređašnjom ideologijom, za potrebe održanje ideološke reprodukcije novog kompradorskog bloka i zavisnog razvoja postali su izlišni i proevropski intelektualci, zajedno sa glasovima delova liberalne srednje klase koja se identifikovala sa njihovom ideološkom proizvodnjom. Vladajuća ideologija evropskih vrednosti,

19 „Ovakvim je manevrom SNS uspeo da apsorbuje velike ideološke dileme postpetooktobarske Srbije i samim time ih učini irelevantnim. Došlo je do ideološke sinteze u kojoj se u SNS-u utapaju i proevropski kurs i suverenistička politika, i Đinđićevo germanofilstvo i Šešeljevo rusofilstvo, i 'odbrana Kosova' i evropske integracije." (Milenković 2021)

20 Jedno od skorijih anketnih istraživanja pokazuje da simpatizeri nove vladajuće koalicije nemaju posebnu preferencu kada je u pitanju članstvo Srbije u Evropskoj uniji (broj ispitanika koji su „za" bio je gotovo jednak onom koji su „protiv"), dok su prema samoj EU veoma indiferentni (većina ispitanika je na pitanje „Ako bi vam neko sutra rekao da se Evropska unija raspala, kako biste se osećali?" odgovorila da bi bila ravnodušna). (Ristić 2023)

demokratije i ljudskih prava, zamenjena je ideologijom ekonomskog nacionalizma, a od radništva se očekivao „povratak redu" i prihvatanje radne etike i odgovornosti.

Ono što Borisu Tadiću nije pošlo za rukom, uspelo je, tako, lideru naprednjaka, Aleksandru Vučiću. Dolaskom na vlast, SNS se ustoličila kao državna partija, kojoj je uspelo da istovremeno pacifikuje radništvo i sprovede mere štednje, kooptira desnicu i potpuno podredi domaću kapitalističku klasu državnom aparatu, kao i da centralizuje vlast i nametne se kao direktan i isključiv posrednik interesa stranog kapitala. Materijalnu bazu za politički uspeh SNS-a činili su procesi širenja nemačkog industrijskog kapitala na prostor Istočne Evrope, koji je omogućio zavisnu i delimičnu reindustrijalizaciju, razvijanjem pre svega standardizovanih radnointenzivnih delova proizvodnog procesa na nižem stepenu proizvodnih lanaca za koje je potrebna niskokvalifikovana radna snaga (Germann 2017; Gerőcs and Pinkasz 2019). Uz viznu liberalizaciju koja će olakšati radnu emigraciju u zemlje centra Evropske Unije, i javne infrastrukturne projekte, doći će do smanjenja stope nezaposlenosti i povećanja kupovne moći radništva postepenim porastom realnih nadnica i doznaka iz inostranstva, uz paralelno povećanje stope eksploatacije, omogućeno novim Zakonom o radu iz 2014. godine. Uklješteno između nemogućnosti autonomnog političkog organizovanja, i zanemarivanja i kultur-rasizma pređašnjeg vladajućeg političkog bloka, radništvo, prema Milenkoviću, nije imalo gde drugde, nego da prihvati „fatalizam stabilokratije" koji mu je nudio novi kompardorski blok. Radništvo će tako ući u egzistencijalni pakt u podređenoj poziciji prema novoj državnoj partiji, koja je zavisnu reindustrijalizaciju „prodavala" kao nacionalni razvojni projekat.

Favorizacija stranog kapitala uzrokovala je da domaći kapital, kako bi preživeo, mora ulaziti u klijentelistički odnos sa državom, tako da dolazi do preplitanja političke birokratije nove državne partije sa domaćom kapitalističkom klasom, putem monopola na javne nabavke i tzv. javno-privatnih partnerstava. S druge strane, mere štednje i niski porezi na kapital, nametnuti radi priliva inostranih finansijskih sredstava i konkurentnosti u privlačenju stranih investicija, dodatno su redukovali socijalnu zaštitu i kvalitet usluga javnih institucija društvene reprodukcije radne snage, školstva, zdravstva, komunalnog sistema itd. U centru kapitalističkog svetskog sistema, razmontiranje socijalne države blagostanja praćeno je finansijalizacijom reprodukcije radne snage, putem dostupnih potrošačkih, hipotekarnih i studentskih kredita, kao i putem privatnih penzionih i investicionih fondova. Finansijalizacija je na ovaj način omogućila uvećanje stope eksploatacije radne snage stagnacijom rasta realnih nadnica, uz zadržanje visokih standarda potrošnje (Husson 2012:23–26). Budući da je periferija

integrisana u svetski sistem zavisnom finansijalizacijom, nepostojanje razvijenih finansijskih tržišta uzrokuje da vladajuća državna partija kapitalističke periferije stranačkim zapošljavanjem u javnom sektoru nadomešta usluge socijalne države i apsorbuje višak radne snage. Prema Marku Kostaniću (2014), ono što je u dominantnom ideološkom diskursu percipirano kao periferna korupcija i „zarobljavanje države",[21] jeste supstitutivan mehanizam integracije podređenog domaćeg kapitala i osiromašenih radnih masa u nedostatku socijalne države i razvojnog ekonomskog projekta.[22]

Dakle, nije partijska korupcija ono što blokira „tranziciju" postsocijalističkih država i što je uzrok njihove nerazvijenosti u odnosu na zemlje centara, već je upravo posledica dovršene integracije ovih zemalja u svetski kapitalistički sistem, tranzicije u zavisni položaj u međunarodnoj podeli rada. Vladajuće državne partije zemalja Istočne Evrope predstavljaju tako periferne varijante autoritarnih zapadnih *catch-all* partija u uslovima zavisnog razvoja adaptiranog u odnosu na zahteve akumulacije kapitala centra nakon svetske ekonomske krize i potrebe društvene integracije domaćeg kapitala i radništva u ovim okvirima, pri čemu je, u nedostatku razvojnog projekta i socijalne države, nužna veća direktna intervencija partije u cilju disciplinovanja narodnih masa i lokalnih kapitalista. Svođenje političke problematike na borbu protiv korupcije i političkih kritika vladajućih partija na korupcione skandale jeste tako mehanizam održanja zavisnog položaja periferije, a ne propitivanja strukturnih uzroka nerazvijenosti koji mogu pridoneti temeljnom preobražaju. U datim okvirima zavisnog razvoja, bez osmišljavanja alternativnog ekonomskog programa, maksimum koji se može dostići antikorupcijskim diskursom jeste zamena jedne kompradorske političke birokratije drugom, tj. promenom kako se ništa suštinski ne bi promenilo.

21 Kako su primetili brojni autori, tokom devedesetih godina prošlog veka došlo je do internacionalizacije problematike korupcije, kada se ona sve manje vezivala za koruptivne radnje multinacionalnih kompanija, a sve više za javne institucije perifernih država. Prema ovim autorima, „antikorupcijski diskurs" je postao glavno ideološko sredstvo kojim je obrazlagana nerazvijenost periferije, zamenivši ranija rasistička i kulturistička opravdanja imperijalizma i postajući novi način disciplinovanja i potčinjavanja država globalnog Juga (Brown and Cloke 2004; Hindess 2005; Bukovansky 2006; Bratsis 2014; Pantić 2026).

22 „Korupcija periferne države je strateški odgovor na međunarodnu kapitalističku konkurenciju i osiromašenje širokih slojeva, a ne neizbrisiv talog nekog imaginiranog balkansko-socijalističkog mentaliteta. Radi se o jedinom instrumentu aktivne ekonomske politike koji je preostao na raspolaganju lokalnim političkim akterima" (Kostanić 2014)

Zaključak: politička artikulacija studentskog pokreta u Srbiji

Proteste protiv vlasti SNS-a uglavnom su do nastanka novog studentskog pokreta organizovale opozicione partije ili su te partije preuzimale spontane proteste građana.[23] Karakteristično za ove proteste jeste da su uokvireni u antikorupcijski diskurs i da nisu uspevali da mobilišu mnogo učesnika van okvira tradicionalne srednje klase (Pešić and Petrović 2020). Urušavanje javnih servisa društvene reprodukcije, preduzetnički urbanizam, kao i povećanje obima stranih investicija u ekstraktivnu industriju koja ugrožava ekološku sigurnost i vodi eksproprijaciji javnog i privatnog zemljišta, paralelno sa sve većom centralizacijom vlasti i porastom represivnih metoda vladavine, uvećala je narodno nezadovoljstvo prema vladajućoj partiji i proširila proteste van granica srednjeklasnog mehura (Ilić 2025). Slabo organizovana, usitnjena, posvađana i krajnje politički neinventivna opozicija, navikla da papagajski ponavlja mantre o pravnoj državi i otetim institucijama i upućuje žalbe mentorima iz Evropske unije, zajedno sa liderima ekoloških pokreta, koji su na aktivizam gledali kao na odskočnu dasku za političke karijere, nije uspela da politički artikuliše rastuće nezadovoljstvo građana i ponudi mu novu organizacionu i ideološku platformu. Kao rezultat, raslo je društveno nezadovoljstvo prema svim zvaničnim oblicima političkih organizacija, kako vladajućim tako i opozicionim.

Studentski pokret doneo je preko potrebnu svežinu organizujući se prema modelu direktne demokratije, odbijajući da ima lidere i nudeći saradnju sindikatima, neformalnim radničkim udruženjima, udruženjima poljoprivrednika, radnicima u kulturi, ekološkim pokretima... Iako je poziv na generalni štrajk upućen od strane studenata imao mali odziv, studentski pokret je nastavio da sarađuje sa sindikatima na izradi predloga izmena Zakona o radu i Zakona o štrajku, pozivom građanima da se organizuju u lokalne zborove i formiranjem organizacije Društvenog fronta kao institucije koja bi trebalo da artikuliše borbe različitih radničkih sindikata i udruženja. I pored velikih organizacijskih mogućnosti koje je studentski pokret pokazao i velike podrške narodnih masa, on nije, kao ni drugi društveni pokreti koji su zasnovani na „politici odbijanja", uspeo da ispuni svoje ciljeve.

23 Kao prethodnicu studentskog pokreta i izuzetak od protesta koje je organizovala opozicija trebalo bi pomenuti urbani pokret Ne da(vi)mo Beograd, koji je predvodio proteste protiv izgradnje urbanističkog projekta Beograd na vodi. Pokret se s vremenom transformisao u političku partiju Zeleno-levi front. Za analizu problema u pokušajima uvođenja formi direktne demokratije u organizaciju ovog pokreta videti: Petrović 2019. Za interpretaciju njegovog izbornog zaokreta videti: Kralj 2023, a za analizu nastanka ovog pokreta iz šire perspektive nastanka globalnog autoritarnog neoliberalizma videti: Piletić 2021.

Kompromisno rešenje u vidu zahteva za raspisivanjem parlamentarnih izbora i formiranje studentske liste ne moraju nužno značiti korak unazad i ponavljanje začaranog kruga koji smo opisali. Kako je pisao Pulancas, društveni pokret mora naći odgovarajući način artikulacije između širenja direktne demokratije u bazi i buduće predstavničke grupe u parlamentu. Ako se pokret jednostrano okrene ka parlamentarizmu i sve resurse baci na izbornu utakmicu, postoji opasnost da će se grupacije budućih poslanika sa studentske liste autonomizovati od pokreta i nastaviti parlamentarnu politiku po starom. Studentski pokret tako mora nastaviti da paralelno radi na terenu, da širi i razvija organizaciju društvene baze, i osmišljava načine koordinacije i kontrole rada institucija direktne demokratije nad predstavničkom demokratijom u cilju promene forme i funkcije periferne kapitalističke države, a ne u jačanju njenih institucija, koje su skrojene da rade za interes internacionalnog kapitala, a ne narodnih masa.

Studentskom pokretu za sada je uspelo da održi svoju političku autonomiju, ali u nedostatku ideološke autonomije ona je prekarna, u opasnosti da se raspadne i integriše u pređašnje ideološke opozicije, obnovljene u kontekstu rata u Ukrajini, i forsirane od strane opozicionih partija koje bi da nanovo redukuju društvene borbe na kulturističku opoziciju proevropsko–prorusko. U nedostatku ideološke autonomije, studentskom pokretu i njegovoj izbornoj listi tako preti cepanje po liniji postojećih ideoloških podela između liberala i konzervativaca. Za stvaranje ideološke autonomije nužna je aktivnost koju je studentski pokret do sada zanemarivao: izgradnja autonomne teorijske proizvodnje, kako bi se zadržala politička autonomija i konstruisala strategija ideološke hegemonije. Suštinske promene periferne kapitalističke države zahtevaju, tako, nove teorijske alate, političku inventivnost, osmišljavanje novih integrativnih ideologija i konačno alternativan ekonomski program koji bi ponudio predloge za izlazak iz zavisnog položaja u odnosu na kapital centra. Budući da model ekonomskog rasta zasnovan na privlačenju stranih direktnih investicija jeftinom cenom radne snage polako ulazi u krizu – smanjenjem obima stranih direktnih investicija, uvećanjem repatrijacije profita stranih kompanija, krizom nemačke automobilske industrije, relokacijom proizvodnje u zemlje sa nižom cenom radne snage – politička kriza i kriza sektora društvene reprodukcije mogu se ubrzo preliti u ekonomsku krizu akumulacije kapitala (Pozhidaev 2026). Ako studentski pokret nastavi da pozajmljuje ideologiju spolja, a ne izgradi svoju, ako se drži antikorupcijskog diskursa, kultur-rasističkih linija podele i vere u moralne apolitične eksperte, može se lako pocepati i ugasiti ili biti preuzet od onih čiji bi odgovor na krizu uzrokovao produbljivanje odnosa zavisnosti i nastavak procesa de-demokratizacije.

Rosanda je primetila da novina tadašnjih mirovnih društvenih pokreta „proističe iz neke vrste 'politizacije' odbijanja politike", uz želju „da se moralna instanca koja ih motiviše shvati 'politički'" (Rossanda 1985 [1983]:160). Iako je popularnost koju studentski pokret u Srbiji ima zasnovana pre svega na novini i moralu odbijanja, on je svojim organizacionim sposobnostima i željom za drugačijim oblikom političke prakse pokazao da može više od pukog moralizovanja društvenih problema koje ne vodi ka politici koja može dovesti do temeljnih društvenih promena. Nadamo se da će izbornim zaokretom studentski pokret svoju borbu za novim oblicima društvenog organizovanja podići na viši nivo i da neće ponoviti logiku začaranog kruga pobune i kooptacije.

Literatura

Amin, Samir. 1978 [1970]. *Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerama: kritika teorije nerazvijenosti.* Beograd: Izdavački centar Komunist.

Azcarate, Manuel. 1985 [1983]. „Kriza političkih partija i učešće masa". *Marksizam u svetu* 12(12):171–179.

Barker, Colin. 2013. "Class Struggle and Social Movements." Pp 41–61. in *Marxism and Social Movements,* edited by C. Barker, L. Cox, J. Krinsky, and A. G. Nilsen. Leiden-Boston: Brill.

Bratsis, Peter. 2014. "Political Corruption in the Age of Transnational Capitalism: From the Relative Autonomy of the State to the White Man's Burden." *Historical Materialism* 22(1):105–128.

Brown, Ed, and Jonathan Cloke. 2004. "Neoliberal Reform, Governance and Corruption in the South: Assessing the International Anti-Corruption Crusade." *Antipode* 36(2):272–294.

Bruff, Ian. 2014. "The Rise of Authoritarian Neoliberalism." *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society* 26(1):113–129.

Buci-Glucksmann, Christine, éd. 1983. *La gauche, le pouvoir, le socialisme: hommage à Nicos Poulantzas.* Paris: PUF.

Bukovansky, Mlada. 2006. "The Hollowness of Anti-corruption Discourse." *Review of International Political Economy* 13(2):181–209.

Burcar, Lilijana. 2020. „Brisanje dosega jugoslavenskog socijalističkog feminizma". Str. 126-155 u *Ljevica nakon opovrgnute revolucije*, priredio S. Pulig. Zagreb: Jesenski i Turk.

Calhoun, Craig. 1993. "'New Social Movements' of the Early Nineteenth Century." *Social Science History* 17(3):385–427.

Cuninghame, Patrick. 2011. "'Hot Autumn' Italy's Factory Councils and Autonomous Workers' Assemblies, 1970s." Pp. 322–337 in *Ours to Master and to Own: Workers' Councils from the Commune to the Present*, edited by I. Ness, and D. Azzellini. Chicago: Haymarket Books.

Dimitrijević, Sergije. 1959. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd: Nolit.

Drahokoupil, Jan. 2009. *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The politics of foreign direct investment.* London-New York: Routledge.

Gagyi, Agnes, and Ondřej Slačálek, eds. 2022. *The Political Economy of Eastern Europe 30 years into the "Transition": New Left Perspectives from the Region.* Cham: Palgrave Macmillan.

Germann, Julian. 2017. "Beyond 'Geo-economics': Advanced Unevenness and the Anatomy of German Austerity." *European Journal of International Relations* 24(3):590–613.

Gerőcs, Tamás, András Pinkasz. 2019. "Relocation, Standardization and Vertical Specialization: Core-periphery Relations in the European Automotive Value Chain." *Society and Economy* 41(2):71–192.

Gužvica, Stefan. 2019. „Kako do radništva? Organizovanje u ilegalnom periodu KPJ". *Mašina*, 5.4.2019. Stranica posećena 15.2.2026. (https://www.masina.rs/kako-do-radnistva-organizovanje-u-ilegalnom-periodu-kpj/).

Hellman, Stephen. 1988. "Italian Communism in Crisis." *Socialist Register* 24:244-288.

Hindess, Barry. 2005. "Investigating International Anti-corruption." *Third World Quarterly* 26(8):1389–1398.

Husson, Michel. 2012. "Where is the Crisis Going?" Pp. 11–39 in *Capitalism, Crises and Alternatives*, edited by Ö. Onaran, and F. Leplat. London: Resistance Books.

Ilić, Vujo. 2025. „Klasna podrška protestima". *Peščanik*, 25.8.2025. Stranica posećena 17.2.2026. (https://pescanik.net/klasna-podrska-protestima/)

Ismail, Feyzi, and Sangeeta Kamat. 2018. "NGOs, Social Movements and the Neoliberal State: Incorporation, Reinvention, Critique." *Critical Sociology* 44(4–5):569–577.

Jachnow, Joachim. 2013. "What's Become of the German Greens?" *New Left Review* 81:95–117.

Jessop, Bob. 2002. "Globalisation and the National State." Pp. 185–220 in *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, edited by S. Aaronowitz, and P. Bratsis. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kivisto, Peter. 1986. "What's New About the 'New Social Movements'?: Continuities and Discontinuities with the Socialist Project." *Mid-American Review of Sociology* 11(2):29–44.

Knox, Robert. 2016. "Law, Neoliberalism and the Constitution of Political Subjectivity. The Case of Organised Labour." Pp. 92–118 in *Neoliberal Legality: Understanding the Role of Law in the Neoliberal Project*, edited by H. Brabazon. London: Routledge.

Knox, Robert. 2019. "A Marxist Approach to *R.M.T. v the United Kingdom.*" Pp. 13–41 in *Research Methods for International Human Rights Law*, edited by D. Gonzalez-Salzberg, and L. Hodson. London: Routledge.

Kolar, Nikica. 2018. *Plenumska demokracija: lažna prijetnja predstavničkoj demokraciji*. Diplomski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu.

Kralj, Karlo. 2023. "How do Social Movements Take the 'Electoral Turn' in Unfavourable Contexts? The Case of 'Do Not Let Belgrade D(r)own'." *East European Politics* 39(4):588–608.

Mandel, Ernest. 1978. "The PCI and Austerity." Pp. 125–149 in *From Stalinism to Eurocommunism: The Bitter Fruits of 'Socialism in One Country'*. London-New York: NLB-Verso.

Mair, Peter. 2006. "Ruling the Void?: The Hollowing of Western Democracy." *New Left Review* 42:25–51.

Medvedev, Pavel. 1976 [1928]. *Formalni metod u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.

Milenković, Vladimir. 2021. „Srbija na desnici: antimoderni gen ili kapitalistička transformacija društva?", *Slobodni Filozofski*, 22.12.2021. Stranica posećena 7.2.2026. (https://slobodnifilozofski.com/2021/12/srbija-na-desnici-antimoderni-gen-ili-kapitalisticka-transformacija-drustva.html).

Milenković, Vladimir. 2024. „Klasni karakter protesta protiv režima: o upadljivom odsustvu radničke klase", *Slobodni Filozofski*, 20.12.2024. Stranica posećena 7.2.2026. (https://slobodnifilozofski.com/2024/12/klasni-karakter-protesta-protiv-rezima-o-upadljivom-odsustvu-radnicke-klase.html).

Močnik, Rastko. 2002. "The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms." Pp. 79–115 in *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, edited by D. I. Bjelić, and O. Savić. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Močnik, Rastko. 2016. „Diskurzivne strategije u promjenama individualističke paradigme". Str. 84–122 u *Spisi o kapitalizmu.* Zagreb: Arkzin.

Močnik, Rastko. 2018. „O istorijskoj regresiji: napomena povodom 170-godišnjice *Manifesta*". *Sociološki pregled*, 52(2):498–522.

Musić, Goran. 2013. *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988–2013*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.

Panitch, Leo, and Sam Gindin. 2020. *The Socialist Challenge Today: Syriza, Corbyn, Sanders.* Chicago: Haymarket Books.

Pantić, Rade. 2021. „Jugoslavija v mednarodni delitvi dela: od periferije k socializmu in nazaj k periferiji". *Borec: revija za zgodovino, antropologijo in književnost* 73(787–789):158–182.

Pantić, Rade. 2023. „Sergije Dimitrijević - pionir teorije odvisnosti (Spremna beseda)". Str. 353–387 u *Tuji kapital v gospodarstvu bivše Jugoslavije*, aut. S. Dimitrijević. Ljubljana: Založba Sophia.

Pantić, Rade. 2025. „Limiti društvene kritike u formi borbe za ljudska prava". Str. 197–226 u *Da li još postoji društvena kritika? Zbornik radova sa naučnog skupa*, ur. A. Lošonc. Novi Sad: SANU.

Pantić, Rade. 2026. „Sistem društvenih nauka i antikorupcijski diskurs". u *Da li još postoji "zapadna paradigma"?, Zbornik radova sa naučnog skupa*, ur. A. Lošonc. Novi Sad: SANU (u pripremi).

Pantić, Rade, and Rastko Močnik. 2026. "From Technological Utopianism to the Theory of Unequal Development of Automation." *Philosophy and Society* 37(3):(u pripremi).

Pavlović, Vukašin, ur. 1983. „Novi društveni pokreti (temat)". *Marksizam u svetu* 9(3).

Pešić, Jelena, and Jelisaveta Petrović. 2020. "The Role and the Positioning of the Left in Serbia's ‚One of Five Million' Protests." *Balkanologie: Revue d'études pluridisciplinaires* 15(2):1–21.

Petras, James.1999. "NGOs: In the Service of Imperialism." *Journal of Contemporary Asia* 29(4):429–440.

Petrović, Jelisaveta. 2019. "The Transformative Power of Urban Movements on the European Periphery: The Case of the Don't Let Belgrade D(r)own Initiative." Pp. 171–188 in *Experiencing Postsocialist Capitalism: Urban Changes and Challenges in Serbia,* edited by J. Petrović and V. Backović. Belgrade: University of Belgrade.

Piletić, Aleksandra. 2021. "The Role of the Urban Scale in Anchoring Authoritarian Neoliberalism: a Look at Post-2012 Neoliberalization in Belgrade, Serbia." *Globalizations* 19(2):285–300.
Podvršič, Ana, and Jaša Veselinovič. 2020. "The Struggle against Authoritarian Liberalism is more Urgent than Ever. Epidemic and the Far Right on the European Periphery," *CADTM*, 13 July, 2020. Retrieved February 7, 2026 (https://www.cadtm.org/The-struggle-against-authoritarian-liberalism-is-more-urgent-than-ever-Epidemic).
Poulantzas, Nicos. 1981 [1978]. *Država, vlast, socijalizam*. Zagreb: Globus.
Poulantzas, Nicos. 2017 [1979]. "The State, Social Movements, Party", *Viewponit Magazine*, December 18, 2017. Retrieved February 7, 2026 (https://viewpointmag.com/2017/12/18/state-social-movements-party-interview-nicos-poulantzas-1979/).
Pozhidaev, Dmitry. 2026. „Rast bez razvoja: Srbija u 2025". *Peščanik*, 7.1.2026. Stranica posećena 17.2.2026. (https://pescanik.net/rast-bez-razvoja-srbija-u-2025/)
Pulancas, Nikos. 1978 [1974]. „Internacionalizacija kapitalističkih odnosa i država-nacija". Str. 39–97 u: *Klase u savremenom kapitalizmu*. Beograd: Nolit.
Radanović, Milan. 2016. „Revolucionarni studentski pokret na Beogradskom univerzitetu 1929–1941.", *Mašina*, 8.4.2016. Stranica posećena 15.2.2026. (https://www.masina.rs/revolucionarni-studentski-pokret-na-beogradskom-univerzitetu-1929-1941/)
Ristić, Irena. 2023. „Građani Srbije i Evropska unija: razlike na osnovu partijske identifikacije". Str. 84–96 u *Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije*, priredili M. Joković-Pantelić i G. Bašić. Beograd: Institut društvenih nauka.
Rossanda, Rossana. 1985 [1983]. „Kriza i dijalektika partija i društvenih pokreta u Italiji". *Marksizam u svetu* 12(12):155–170.
Ryan, Matthew DJ. 2019. "Interrogating 'Authoritarian Neoliberalism': The Problem of Periodization." *Competition and Change* 23(2):116–137.
Tucker, Kenneth H. 1991. "How New are the New Social Movements?." *Theory, Culture & Society* 8(2):75–98.
Teeple, Gary. 2024. *The Democracy That Never Was. A Critique of Liberal Democracy.* Cham: Palgrave Macmillan.
Wood, Ellen Meiksins. 1995. "A Chronology of the New Left and Its Successors, Or: Who's Old-Fashioned Now?" *Socialist Register* 31:22–49.

Rade M. Pantić

ON THE PROBLEMATIC OF THE POLITICAL ARTICULATION BETWEEN SOCIAL MOVEMENTS AND PARTIES IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY STUDENT MOVEMENT IN SERBIA

Summary

The text seeks to situate the contradictions and dilemmas currently facing the student movement in Serbia within world-system processes of longer duration. It therefore begins with debates on the left that emerged in the late 1970s and early 1980s, focusing on the rupture between social movements and leftist political parties, as well

as on changes in the regime of capital accumulation on a world scale, that led to the transformation of the Keynesian welfare state into an authoritarian neoliberal state. This new form of the capitalist state is characterized by the narrowing of parliamentary powers, the transformed function of political parties, and the depoliticization of social relations under the dictate of neoliberal technocratic ideologies, accompanied by processes of juridification and culturalization. The text then turns to the specific features that this new form and function of the capitalist state assume on the periphery of the capitalist world-system. Using the example of post-socialist Serbia, the text seeks to demonstrate how shifts in dominant ideological paradigms constitute forms of adaptation by a peripheral state to the dynamics of capital accumulation on a world scale. In conclusion, it returns to the student movement in Serbia and emphasizes the necessity of constructing an autonomous ideology of the movement and addressing the question of dependent development on the periphery, without which fundamental social change is impossible. Inspired by the theory of Nikos Poulantzas, it proposes a strategy of political articulation between processes grounded in direct democracy at the social base and those of representative democracy within the state, with the aim of democratic transformation and overcoming the form and function of the capitalist state.

Keywords: student movement, Serbia, Nicos Poulantzas, authoritarian statism, neoliberalism, periphery, political articulation